

PALLAI LÁSZLÓ*

„Szomorú Cassandra”. Lajos Iván: *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című könyvéről

Резюме. У 1939 році Лайош Іван, який за освітою був істориком права, опублікував 100-сторінкову працю про шанси Німеччини у війні. Хоча автор не був політиком, його публікація викликала жвавий інтерес. Зсилаючись на дані німецької наукової літератури, історик стверджував, що Німеччина через економічні причини не зможе виграти майбутню війну. Протягом кількох місяців книга неодноразово перевидавалася, її навіть одразу переклали кількома іноземними мовами, західна громадська думка також звернула увагу на книгу. Натомість прихильники Німеччини інтенсивно критикували книгу. Як підтвердили історичні події, Лайош Іван мав рацію, тож після Другої світової війни він назвав себе «сумною Кассандрою».

Ключові слова: Друга світова війна, угорська зовнішня політика, угорсько-німецькі відносини, уряд Пала Телекі

Rezümé. Lajos Iván, aki végzettségét tekintve jogtörténész volt, 1939-ban jelentetett meg egy 100 oldalas kiadványt Németország háborús esélyeiről. A szerző nem volt politikus, de a kiadvány óriási érdeklődést váltott ki. Német szakirodalmi adatokra hivatkozva azt állította, hogy gazdasági okok miatt Németország az eljövendő háborút nem nyerheti meg. Néhány hónap alatt a könyv számos újradíást ért meg, sőt több idegen nyelvre is azonnal lefordították a nyugati közvélemény is élénken figyelte a könyv fogadtatását. Németbarát oldalról heves kritikák érték. Lajos Ivánnak az események ismeretében igaza lett, ezért is nevezte magát a második világháború után „szomorú Cassandrának”.

Kulcsszavak: II. világháború, magyar külpolitika, magyar-német kapcsolatok, Teleki Pál kormány

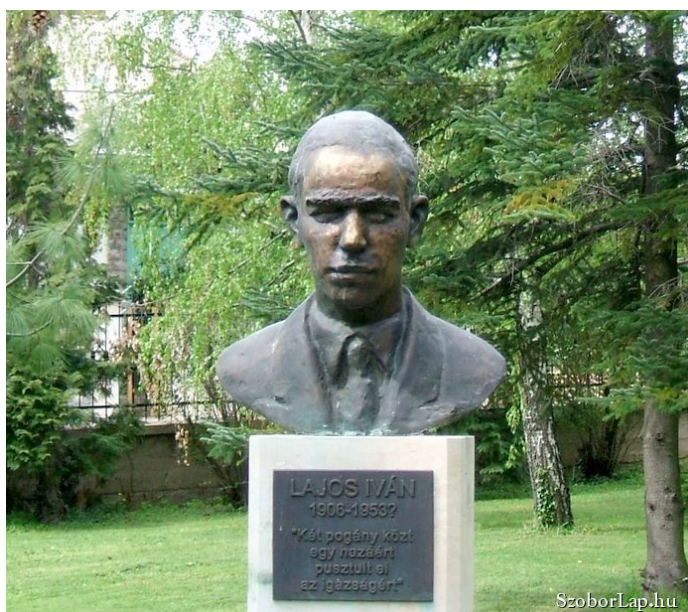
Abstract. In 1939 Iván Lajos, who was a legal historian by profession, issued a publication of hardly 100 pages about the odds of Germany in the war. The author was not a politician but his publication generated large interest. Referring to data from German scientific literature he stated that Germany could not win the coming war due to economic reasons. In a couple of months the book was republished several times. It was even translated to a number of foreign languages soon, and the western public opinion watched the reception of the book intensely. It received fierce criticism from the German-friendly side. Knowing the events Iván Lajos turned out to be correct, hence he called himself the 'sad Cassandra' after the second world war.

Keywords: World War II, Hungarian foreign policy, Hungarian-German relations, Government of Pál Teleki

Pécsett járva az MTA Pécsi Akadémiai Bizottságának kertjében érdekes szoborra lehetünk figyelmesek. A szobor felirata: Lajos Iván 1906–1953? *Két pogány közt egy hazáért pusztult el az igazságért.* Az átlagember számára Lajos Iván neve nem sokat mond, de a szövegből, a magyarországi és általában a kelet-közép-európai történelemben járatos olvasó arra következtethet, hogy egy olyan személynek állítottak emléket, aki feltehetően az ötvenes években bizonytalan időben és helyen veszítette el életét – vélelmezhetően a Szovjetunióban –, a „két pogány közt” megjelölés pedig arra utalhat, hogy a XX. század mindkét totális diktatúrájával szemben állt. Magát a szobrot Pécs akkori polgármestere – Toller László – avatta fel 2002. március 19-én, azaz Magyarország német megszállásának évfordulóján.¹ Tanulmányunkban arra próbálunk választ találni, hogy ki is volt Lajos Iván, illetve miért emelhetek emlékének szobrot március 19-én.

* Doktor filozófus u galuzii istorichnykh nauk, zastupnik direktora, Institut istorii, Debreceni egyetem. * PhD, igazgatóhelyettes, Történelmi Intézet, Debreceni Egyetem. * Ph.D. in History, Deputy Director, Institute of History, University of Debrecen. E-mail: lpallai@yahoo.com

¹ A szoboravatás alkalmából a Vasi Szemle 2002/4. száma Arcképcsarnok rovatában kisebb írásokat közölt Lajos Ivánról.

1. kép *Lajos Iván mellszobra*

Forrás: https://www.kozterkep.hu/~/1110/lajos_ivan_pecs_.html (Letöltve: 2017. szeptember 15.)

Lajos Iván 1906. február 3-án született Pécsen. A pécsi egyetemen végezte állam- és jogtudományi tanulmányait, ahol elsőként őt avatták fel 1929-ben „sub auspiciis gubernatoris” kitüntetéssel jogi doktorrá.² A doktorrá avatáson a kormányzót Petry Pál kultuszminiszteri államtitkár képviselte.³ Tanult a bécsi Collegium Hungaricumban is. Egyetemi tanulmányainak befejezése után sokáig állandó munkahellyel nem rendelkezett, alkalmi munkákból, könyvírásból tartotta fenn magát. Politikailag közismerten a legitimisták csoportjához tartozott. 1935-től Pécsen lett tanügyi fogalmazógyakornok, majd fogalmazó. A 20-as évek közepétől több könyvet és tanulmányt írt a legitimista megközelítésű külpolitikai kérdésekről: *Ausztria-Magyarország különbéke kísérletei a világháborúban* (Pécs 1926), *Az olasz nő legendája* (Pécs 1927), *A restaurációs kísérletek külpolitikája* (Pécs 1930), *A horvát kérdés* (Pécs 1932), *Tanulmányok a világháború diplomáciájából* (Pécs 1938). Ezek sorában a legjelentősebb „IV. Károly élete és politikája”

² A kitüntetéses doktori cím történetéről és az azt kísérő korabeli jogi, közjogi vitákról lásd: POLYÁK PETRA: *Kitüntetéses doktoravatások az Erzsébet Tudományegyetemen (1914–1950) – 1. Sub auspiciis Gubernatoris promotio: feltételek és jelöltek*. <http://leveltar.pte.hu/content/kitunteteses-doktoravatasok> (Letöltve: 2018. június 10.)

³ A doktoravató ünnepségről, a külsőségek méretéről részletesen beszámolt a *Dunántúl* 1926. február 16-i száma. A tudósításba azonban egy hiba csúszott, mivel a címben nem Lajos Iván, hanem Lajos István (!) szerepel mint aki átvette a kormányzó vasgyűrűjét.

című műve, mely Pécssett jelent meg 1935-ben. Meg kell azonban állapítani, hogy a kortársak nem tekintették igazi diplomáciatörténésznek – nem is folytatott ilyen jellegű tanulmányokat –, legitimista szemlélete miatt a hivatalos politika sem fogadta be írásait. Műveire a történeti jellegű kiadványok is kevésbé hivatkoztak, nem tekintették tudományos megalapozottságú publikációknak. Áttekintve Magyarország történetének tíz kötetre tervezett sorozatának a Horthy-korszakkal foglalkozó részét, nevét a személynévmutatóban sem találjuk.

2. kép *Lajos Iván fiatalkori képe*

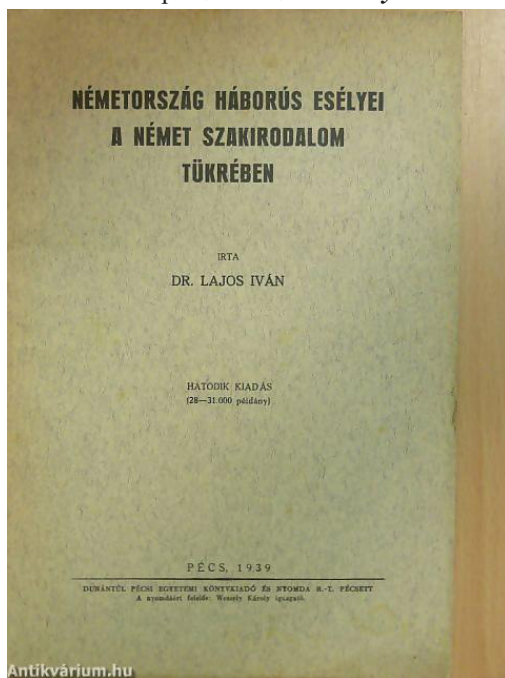
Forrás: <http://hvg.hu/itthon/20060531muranyi2> (Letöltve: 2018. június 10.)

Életrajzát két kiadvány vázolta fel: Dr. med. Lajos Z. Tamás (2014): *Két pogány közt egy hazáért pusztult el az igazságért. Mauthausentől a Guláig*; Murányi Gábor (2006): *Egy epizodista főszerepe. Lajos Iván történész élete és halála*. Budapest. Az első könyv szerzője Lajos Iván unokaöccse, aki 1956-ban hagyta el Magyarországot és az Egyesült Államokban lett sebészprofesszor. Elsősorban személyes, családi emlékek alapján írta meg Lajos Iván életrajzát. A másik könyv szerzője sem szaktörténész, hanem újságíró. Talán ennek is tudható be az a pontatlanság, hogy Lajos Ivánt a könyvének címében „történésznek” nevezi, pedig nem volt az.⁴ Lajos Iván tudományos alaposágú életrajzának, közszerepléseinek, publikációs tevékenységének és azok hatásainak feltárása ma sem készült el, aminek

⁴ Erre utal többek között PRITZ PÁL a könyvről szóló alapos kritikájában: *Lajos Iván élete és halála. Múltunk*, 2007. 3. sz. 276–284.

az is az oka, hogy egy írását leszámítva visszhangtalan volt pályafutása. Egy rövid terjedelmű könyve azonban rövid időre mind Magyarországon, mind külföldön az érdeklődés középpontjába emelte. E tekintetben Murányi Gábor címválasztása – *Egy epizodista főszerepe* – igen találó.

3. kép *Az ún. Szürke könyv*

Forrás: https://www.google.hu/search?rlz=1C1AOHY_huHU712HU712&biw=1366&bih=675&tbm=isch&sa=1&ei=Xo46W_f_DsnGwALTI7TQAw&q=lajos+iv%C3%A1n+&oq=lajos+iv%C3%A1n+&gs_l=img..0i24k1.27651.28553.0.30757.12.7.0.0.0.167.576.5j1.6.0...0...1c.1.64.img..10.2.252...0.q6JP7T_VXP4#imgrc=f7WEJD_wF2oyCM (Letöltve: 2017. október 10.)

Lajos Ivánról az utókor és a történeztársadalom alig tudna bármit, valószínűleg szobrot sem állítottak volna neki március 19-én, ha Pécsen 1939-ben ki nem adják *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében* című pontosan 100 oldalas írását. Első fejezetének címe is rendkívül figyelemfelkeltő: *Mindenki felelős!* Lajos Iván morális álláspontja az, hogy „tisztában kell lennünk avval, hogy ami mai sorsdöntő napjainkban történik, azért minden, de minden magyar, aki már gondolkodni tud, legyen tanult vagy tanulatlan, öreg vagy fiatal, férfi vagy nő, szegény vagy gazdag, hatalmas vagy jelentéktelen, irtózatossá tartozik.”⁵ Ismerve az 1939 nyarán meglévő nemzetközi helyzetet, a

⁵ LAJOS IVÁN (1939): *Németország háborús esélyei a német szakirodalom tükrében*. Pécs. 5.

német–magyar viszony állását, még keményebbnek, szókimondóbbnak tűnnek az alábbi sorok: „Legyünk tisztában avval, hogy a német politikának olyan céljai is vannak, amelyek nem egyeztethetőek össze a magyar érdekekkel. Ne csak a hivatalos politikai nyilatkozatokat lássuk magunk előtt, ne csak a pillanatnyi helyzet által kiváltott, de éppen ezért naponkint változó felfogások csengjenek fülünkben. Keressük meg a német politika alapjait, vizsgáljuk meg milyen célokat plántál át lassan, szívós, mesteri propagandájával a nép millióinak lelkébe?”⁶

A könyv ezt követően kilenc kisebb fejezetre osztva elemzi a német szakirodalmi forrásokra alapozva a közelgő háború lehetséges kimenetelét. *'Vágyalom' és a Blitzkrieg – a német szakirodalom tükrében, A német élelmezési helyzet a szakirodalom tükrében, A német hadiipar a szakirodalom tükrében, Az olaj jelentősége a német szakirodalom tükrében, A többi nyersanyag kérdése, A német pénzügyi helyzet 1914-ben és ma, Mit mondott Brinkmann Kölnben?, Amerika állásfoglalásának jelentősége, A német néphangulat kérdése.* A könyv legfontosabb gondolata az, amit hol nyíltan, hol burkoltan fogalmaz meg Lajos Iván német szakirodalmi adatokat felsorakoztatva, hogy a várakozásokkal szemben a Blitzkrieg most sem lehetséges. Németország pénzügyi, gazdasági helyzete, nyersanyagbázisa egy elhúzódozó háború esetén ismét aggályokat vet fel a német politikusok és katonai vezetők lebecsülik azt a gazdasági potenciált – pl. repülőgépgyártást –, és ásványkincsekben, kőolajban való gazdagságot, amellyel az Egyesült Államok és Szovjetunió rendelkezik. Ezáltal Lajos Iván nyíltan tagadja a német háborús propaganda állításait és Németország elégséges felkészültségét gazdasági szempontból.

Az egyébként egyszerű kivitelű könyv – a kortársak a színe alapján egyszerűen csak „Szürke könyv”-ként emlegették – mind Magyarországon, mind külföldön óriási visszhangra talált. Összesen kilenc magyarországi kiadást élt meg 41 ezer példányban, ami könyvészetileg is kiemelkedő.⁷ Magyar szerző tollából valószínűleg még nem született olyan mű, mely néhány hónap alatt több idegen nyelvű kiadást is megélt, és a közvéleményt is ennyire izgatta. Sajátos módon a könyvet kísérő viták, bírálatok, spekulációk nem Lajos Iván tényszerű megállapításaira, állításaira vonatkoztak, hanem mindenki azt a kérdést vetette fel, hogy egy vidéki köztisztviselő magánkezdeményezéséről van-e szó vagy felsőbb megrendelésre készült, és ki és kik állnak valójában mögötte? Milyen szerepe lehetett a könyv megszületésében a kormánynak? Sokakat érdekelt az a kérdés is, hogy ki finanszírozta a kiadás költségeit, miért éppen egy kevésbé ismert, de nyíltan legitimista gondolkodású, a politika világában azonban ismeretlen személy tollából született meg? Hogyan történt a kiadvány terjesztése, aminek eredményességét mutatja az említett magas kiadászám? Sokan ingyen jutottak hozzá.⁸

⁶ Uo. 6.

⁷ PRITZ 2007. 277.

⁸ Uo.

Magyar nyelven ez első alaposabb reagálás Lajos Iván könyvére Berlinben jelent meg még ugyanabban az évben *Válasz a szürke könyvre* címmel. Kiadója a Magyar Nemzeti Front.⁹ A kiadványt három fiatal berlini ösztöndíjas jogász, közgazdász írta, illetve velük irattaták meg, akik Collegium Hungaricum ösztöndíjjal tartózkodtak Németországban. Az írás szerepel az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú, a fasiszta és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről szóló rendeletével összeállított kiadványok listáján.¹⁰ A szerzők főbb gondolatai, megállapításai, illetve felvetései, kérdései a következők: Ismeretlenek a szerző valódi szándékai, a mögötte álló személyek motivációi, politikai céljai. Ismeretlen és kétséges a mű megjelenések személyi, anyagi háttere, a szerző személyes haszna. Lajos Iván könyvének gondolatai megmérgezik a társadalmat, „...zsidó és marxista orgánumaival megfertőzi a magyar közvéleményt”.¹¹ Ezek a szóhasználatok a szélsőjobboldali, zsidóellenes megnyilvánulások jellegzetes formái voltak a korban. Mint magyar ösztöndíjasok, a magyar külpolitikával és kormányzati körökkel szemben óvatosan fogalmaztak, amikor azt hangsúlyozták, hogy „csak Lajos Ivánt kívánjuk felelősségre vonni”.¹² Módszertani szempontból is megfogalmaznak bírálatokat. Rossz a Lajos Iván által alkalmazott módszertan, pontatlanok a fordítások, a szerző nem szakértője a témának, egyoldalúan elfogult, prekonceptiókat fogalmaz meg és ezek alapján szelektált az idézett művek között, tendenciózusan németellenes művekből idéz. Németellenes, „elmenekült szociáldemokraták” műveire hivatkozik.¹³ A náci propagandában a szociáldemokrácia egyet jelentett a nemzetközi zsidósággal.

Lajos Iván könyvét élénk sajtóvisszhang kísérte, mindenki politikai beállítottságának és külpolitikai orientáltságának megfelelően reagált a műre. Az ellenzéki beállítottságú *Századunk* a könyv tartalmát összekapcsolta a sajtószabadság és a nyilvánosság általános helyzetével. A recenzió egyik általános célja a figyelemfelkeltés, amit a szerző is megfogalmaz: „Ha Lajos dr. könyve olyan körök

⁹ A kiadvány szerzői: Arató István (1913–?) nemzetközi jogász, Török Béla (1914–1998) ügyvéd és Csikós-Nagy Béla (1915–2005) közgazdász. A szerzők közül a legérdekesebb és legszínesebb életutat Csikós-Nagy Béla futotta be. A berlini ösztöndíjas évek után 1940–41-ben a Miniszterelnökség Gazdaságtanulmányi Osztályán dolgozik államtitkári rangban. Formálisan tagja a Nyilaskeresztes Pártnak, de angolbarátsága köztudott volt. Gazdasági szakértelmét, felkészültségét az 1945 utáni rendszerek is értékelték. 1945 után a Vas Zoltán vezette és a gazdaságpolitikát ténylegesen irányító Gazdasági Főtanácsban tanácsos. Az 50-es években számos alkalommal miniszterhelyettes. 1967–1984 között az Országos Anyag és Árhivatal elnöke. Egyetemi tanár, akadémikus, számos hazai és külföldi közgazdász társaság, illetve egyetem elismerését nyerte el. Publikációs tevékenysége is igen gazdag. Életrajzáról bővebben: HALM TAMÁS: Csikós-Nagy Béla (1915–2005). *Közgazdasági Szemle*, 2005. október. 719–722.

¹⁰ <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1944-1965/adatlap/10> (Létfeltéve: 2018. június 15.)

¹¹ *Válasz a szürke könyvre*. Kiadja a Magyar Nemzeti Front. Berlin. 1939. 9.

¹² Uo. 6.

¹³ Uo. 75.

felé is áttöri a burkoló sajtó mesterséges ködét, amelyekhez a mi hangunk nem ért el, köszönet és dicsőség jár érte neki is, kiadójának is.”¹⁴

Lajos Ivánt és könyvét idehaza legkeményebben a szélsőjobboldali és németbarát körök bírálták. Olyan személyeskedő, rágalmozó vádak érték, melyek miatt több alkalommal feljelentést tett. A vádlottak között politikusok is voltak. Milotay István szélsőjobboldali politikus és képviselő az *Új Magyarország* című lapban többször is azzal vádolta, hogy emigráns zsidó szerzők művét vette át idézetek nélkül, azaz plagizált. Lajos Iván ezért büntető feljelentést tett ellene. A képviselőház mentelmi bizottsága 1940. január 30-án javasolta Milotay képviselő mentelmi jogának felfüggesztését.¹⁵ Hasonlóan járt el a bizottság Hubay Kálmán nyilas képviselő, újságíró esetében is 1940. április 4-én.

Mind idehaza, mind külföldön széles körben felvetették a kormányzat felelősségét, amire Telekinék is reagálni kellett. A miniszterelnök Lajos Iván könyvéről a képviselőházban 1939. augusztus 9-én beszélt abból az alkalomból, hogy Rátz Kálmán nyilas programmal megválasztott képviselő interpellációt nyújtott be, mely szerint kíván-e a kormány intézkedni annak érdekében, hogy „Magyarországon belül is megszűnjön a romboló hatású propaganda, amely alkalmas a szövetséges és baráti országok erejébe, valamint a saját erőnkbe vetett bizalom és hit megrendítésére”.¹⁶ Mindenki tudta, hogy Lajos Iván könyvére utal, ráadásul ekkor volt a nyugati közvéleményben a legnagyobb érdeklődés a téma iránt, ekkor jelentek meg sorra az idegen nyelvű kiadások. Teleki válaszában megemlíti a könyvet: „Igenis, hajlandó vagyok, sőt fokozatosan mind erélyesebb és ha kell a legerélyesebb rendszabályokat is hajlandó vagyok életbe léptetni, mindenféle romboló hatású belső propaganda megszüntetésre. [...] Mihelyt a könyv megjelent kértem a német követ urat, legyen segítségemre abban, hogy eljárhassak a könyv ellen, mégpedig azzal, hogy kapjak információt arról, mennyiben tartalmaz ez a röpirat hamis citátumokat, illetőleg olyan citátumokat [...] amely nem Németországban, bár németül, továbbá nem német nyelven, de Németországban jelent meg, végül van-e benne olyan citátum vagy beállítás, amely azoknak a könyveknek, amelyeket citál – mert így is lehet citálni – egész tenorjával és következtetésével szemben áll... Még nem kaptam választ, azonban, részben éppen, mert nem kaptam erre választ, a pécsi vizsgálóbíró úr elrendelte a könyv elkobzását”.¹⁷ Rátz Kálmán a miniszterelnök „jóhiszeműségében bízva” elfogadta a választ, de megjegyezte, hogyan fordulhatott elő, hogy maga a könyv heteken át nagy példányszámban „cirkulálhatott” a piacon. Teleki válaszát többszöri ingerült közbeszólások kísérték, melyek általában arra utaltak, hogy a kormány késve cselekedett. A külföldi

¹⁴ Századunk, XIV. évfolyam 6. szám 1939. július 15. 255.

¹⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1939_03/?pg=221&layout=s&query=lajos%-20iv%C3%A1n (Letöltve: 2018. június 15.)

¹⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_01/?pg=467&layout=s&query=lajos%-20iván (Letöltve: 2018. június 15.)

¹⁷ Uo.

sajtó részletes beszámolt Teleki válaszaról. Teleki beszédét nézve elemezve látható, hogy ő maga is olvasta Lajos Iván könyvét, tartalmától nem határolódott el egyértelműen, a felelősséget és a döntést tudományetikai kérdéskörbe burkolva – azaz mennyire pontosan és hitelesen idézett a szerző – a német követre hárította. Lajos Ivánt más retorzió nem érte.

A háború kitörése és a kezdeti német sikerek után a hazai szélsőjobboldali és németbarát körök Lajos Iván könyvének ürügyén politikailag ismét aktivizálódtak. Gál Csaba nyilaskeresztes képviselő 1940. június 5-én interpellációt nyújtott be a belügyminiszterhez „egy-egy sajtóorgánumok tengelyellenes propaganda tárgyában”. Mivel a képviselő személyesen nem volt jelen az ülésen, ezért a levezető elnök az interpellációt törölte.¹⁸ Ugyanazon az ülésen felolvasták Gál képviselő írásban betervezett interpellációját a kormányhoz Lajos Iván könyvéről: „Hogyan adhatott az ügyészség engedélyt a 'Szürke könyv' kiadására és terjesztésére? Hogyan érhet meg a 'Szürke könyv' ügyészi engedéllyel kilenc kiadást? Hajlandó-e a kormány megállapítani, hogy ki fedezte a 'Szürke könyv' nyomtatási és terjesztési költségeit? Hajlandó-e ezeket bíróság elé állítani? Ki a felelős, hogy dr. Lajos Iván elleni vádirat megírása óta (1939. július 31.) bírósági tárgyalás nem történt ki, sőt állítólag a szerző amnesztiában részesült? Hajlandó-e a kormányzat azonnal internálni dr. Lajos Ivánt mint 'az ország külpolitikájára veszélyes' egyént, mint valótlán hírek terjesztőjét? Hajlandó-e a miniszterelnök, mint első számú felelős azonnal távozni helyéről?”¹⁹ A kormányzat részéről reakció nem történt.

A második világháború elejének eseményei nem igazolták Lajos Iván könyvének állításait. Ezt használta ki a németbarát sajtó. 1940. május 19-én az *Új Magyar-ságban* Milotay István – aki a könyv megjelenése óta folyamatosan támogatta a könyvet és a mögötte álló politikai erőket – a következőket írta: „Az európai háború egész eddigi menete azt a véres, kegyetlen, világraszóló igazságot demonstrálja, hogy jaj azoknak a népeknek, azoknak a társadalmaknak, amelyek a maguk Lajos Ivánjaiknak, a világméretű propagandájuk felültek, s ezek nyomán odaadták magukat gyűlölettől elvakítva, idegen érdekek, idegen hatalmi célok bábjaiknak, áldozataiknak.”²⁰ A háború első éveiben Lajos Iván könyvének felemlítése és a „lajosivánozás” a magyarországi szélsőjobb retorikájának gyakran használt elemévé vált.

Lajos Iván könyve annak ellenére, hogy szerzője teljesen ismeretlen volt – a sajtótudósítások gyakran emlegették egyetemi tanárként, professzorként, pedig nem tanított egyetemen –, a nyugati és a szomszédos országok közvéleménye előtt élénk sajtóvisszhangot váltott ki: pl. Lengyelországban, Romániában. Nyomon követték a könyv sorsát és újabb idegen nyelvű kiadásainak visszhangját. A

¹⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_06/?query=lajos%20iv%C3%A1n&pg=145&layout=s (Letöltve: 2018. június 15.)

¹⁹ Uo.

²⁰ Idézi JUHÁSZ GYULA (1983): *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*. Budapest. 104.

nyugati közvéleményt is az foglalkoztatta, mint a magyarországit. A könyvben megfogalmazott gondolatok egy tisztviselő magánvéleménye-e, vagy hivatalos álláspontot tükröz? Változik-e a magyar külpolitika viszonya Németországhoz, lehet-e reménykedni valamilyen fordulatban? Előzetesen érdemes megjegyezni, hogy a nyugati sajtó túldimenzionálta a könyv megjelenéséből és tartalmából reálisan levonható következtetéseket. A magyar külpolitika helyzetét, célját és lehetőségeit nem mindig érzékelt a valóságnak megfelelően. Az MTI londoni tudósítója 1939. július 21-én részletesen beszámol a könyv élénk angol visszhangjáról: „A Times bevezetése a következő: Érdekesen mutatja a németellenes hangulat erősödését Magyarországon Csáky István gróf külügyminiszter nyilatkozata, amely elítéli azokat a magyarokat, akik bizonyítani igyekeznek, hogy Németországnak barátságtalan szándékai vannak Magyarország iránt vagy háborúban vereségre lenne kárhozthatva. A nyilatkozat világosan Lajos Iván dr. könyvére céloz, amelynek példátlan kelendősege van az egész országban. Az a tény, hogy a főügyészség engedélyt adott a könyv kiadására és azok a híresztelések, amelyek szerint magas rangú állami hivatalnokok is példányokat vettek belőle, hogy barátaiknak adhassák, egyes megfigyelőket arra a következtetésre indítottak, hogy Csáky István gróf nyilatkozatát berlini nyomás alatt tette meg, mivel Németországot aggasztja a könyv sikere. [...] A Daily Telegraph szerint: Csáky István gróf külügyminiszter drasztikus büntetéssel fenyegetet meg mindenkit, aki zavarná a viszonyt Németország és Magyarország között. A nyilatkozat Lajos Iván dr. könyvére céloz. [...] Hasonlóan fogalmazott a Daily Herald is.”²¹

Amikor július 22-én elkobozták a könyvet, a Times budapesti tudósítója beszámolt róla, kiemelte, hogy különösen a középosztályon belül népszerű a kiadvány. Tudósításának beszédes címet adott: *Németország háborús kilátásai – Magyarország töprengeni kezd.*²² Az elkobzásról és háttéréről beszámolt a lengyel sajtó is, mely szerintük egyértelműen német nyomásra történt: „De vajon a könyv tartalma ellentétben van a magyar érdekekkel? Németország győzelme és befolyásának a Duna-völgyében való növekedése Magyarország érdeke? Mi úgy hiszünk, hogy ez nincs így. Tehát miért kobozták el Lajos professzor²³ könyvét? Ez az elkobzás Magyarország érdekeivel ellentétben történt, az igazság ellenére és a 'baráti' Németország nyomása alatt. [...] Németországgal szemben engedmények nem vezetnek máshoz, mint újabb engedményekhez.”²⁴

²¹ <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/magyar-tavirati-iroda/adatlap/146981?page=1&search=%20lajos%20iv%C3%A1n> (Letöltve: 2017. október 10.)

²² <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/magyar-tavirati-iroda/adatlap/146817?page=2&search=%20lajos%20iv%C3%A1n> (Letöltve: 2017. október 10.)

²³ Valójában nem volt professzor.

²⁴ <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/magyar-tavirati-iroda/adatlap/149283?page=2&search=%20lajos%20iv%C3%A1n> (Letöltve: 2017. október 10.)

Augusztus 8-án a könyv angol nyelven is megjelent. Ebből az alkalomból az angol sajtó ismét széles terjedelemben beszámolt be a könyvről és a német–magyar viszony alakulásáról. Kiemelik, hogy a szerző ellenei retorziók német nyomásra születtek és Magyarországon sokan osztják Lajos Iván gondolatát, melyeket szakmailag megalapozottnak tartanak, és hosszasan idéznek a könyvből.²⁵ Az angol nyelvű kiadás körüli szerzői jogi viták kapcsán az MTI tudósít Lajos Iván várható tiszteletdíjáról is. A Lajos Ivánt ért támadások, személyeskedések egyik visszatérő eleme az volt, hogy anyagi juttatásért cserébe vállalta a könyv megírását. A július 14-i jelentés közli; „A Star szerint fél tucat londoni kiadó versenyzett Lajos Iván könyvének angol kiadási jogáért. A szerző elutasított egy háromezer fontos ajánlatot és hatezer fontot követelt. Végül egy angol cég többnap alkudozás után ésszerű áron szerezte meg az angol jogot.”²⁶ Az információ hitelességéről és a tárgyalások pontos kimeneteléről megbízható információ nem áll rendelkezésre, ahogy a többi idegen nyelvű kiadás szerzői jogi háttéréről sem.

A könyv tartalma, pláne sikere és magas példányszáma felkeltette a német külpolitika érdeklődését is, Magyarországról többen is tájékoztatták a német követséget. A követ július 14-én a következőket jelentette Lajos Iván könyvére utalva: „Követséget legkülönbözőbb oldalról, a külügyminiszter részéről is ismételtlen figyelmeztetik itteni közvélemény számunkra rendkívül kedvezőtlen befolyásolására, melyet az időközben már ötödik kiadásban megjelent pécsi iromány okoz, óva intve Magyarországot Németország melletti elkötelezéstől, tekintettel utóbbi állítólag gyenge katonai helyzetére [...] Időközben német, angol, francia és lengyel nyelvre is lefordították és a Times is foglalkozott vele, az ellenséges propaganda legszélesebb köröknek ingyen küldi szét.”²⁷ A nagyfokú német érdeklődést látva a magyar külügy is kénytelen volt reagálni. Ahogy a miniszterelnök parlamenti felszólalását már idéztük: „Teleki Pál taktikusan azt a megoldást választotta, hogy Berlintől ’segítséget’ kért: jelöljék meg azt/azokat az idézeteket, amelyeket Lajos Iván nem Németországban megjelent könyvből vett át.”²⁸ Valószínűleg a németek megnyugtatását szolgálta az is, hogy július 22-én Lajos Ivánnál házkutatást tartottak és elkobozták a még meglévő példányokat. A ténylegesen lefoglalt példányok számáról az információk ellentmondásosak, kb. 2 ezertől közel 10 ezerig terjed ezek száma. Lajos Ivánnal szembeni hivatalos fellépés – ahogy szokott lenni – tovább növelte a könyv iránti érdeklődést. Az elkobzásról az egész magyar sajtó is beszámolt. Az eljárás jogi alapját az 1937. évi IX tc. 2§-a képezte, mely kimondta: „Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, vétséget követ el és egy évig terjedhető fogházzal büntetendő, aki olyan hírt

²⁵ <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/magyar-tavirati-iroda/adatlap/148082?page=2&search=%20lajos%20iv%C3%A1n> (Letöltve: 2017. október 10.)

²⁶ <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/magyar-tavirati-iroda/adatlap/149932?page=7&search=%20lajos%20iv%C3%A1n> (Letöltve: 2017. október 10.)

²⁷ PRITZ 2007. 80.

²⁸ Uo.

kohol vagy olyan valótlan hírt terjeszt, amely a közrendet vagy a köznyugalmat zavarhatja, vagy az ország külső politikájának érdekét veszélyeztetheti, avagy az ország gazdasági helyzetét vagy hiteléletét károsan érintheti.”²⁹

A kiadvány azonban már nagy példányszámban nyilvánosságra került itthon és külföldön egyaránt. A megjelenése körüli említett bizonytalanságok és információhiány azonban találgatásokra adott okot a magyar külpolitika irányvonalát illetően is. Csáky külügyminiszter július második felében a követeknek tájékoztatásképpen a magyar külpolitika helyzetéről a következőket írta: „Félreértések elkerülése végett szíveskedjék törhetetlen ragaszkodásunkat tengelyhatalmakhoz hangsúlyozni.”³⁰ Július 21-én Csáky nyilatkozott az MTI-nek a német–magyar viszony változatlan fenntartásáról, melyet a német sajtó úgy értelmezett, hogy a magyar külügy fellép a német–magyar viszony megzavarói ellen. A náci párt hivatalos lapja, a *Völkischer Beobachter* Csáky a magyar–német kapcsolatok bármilyen megzavarása ellen címmel hozott le cikket. A *Deutsche Allgemeine Zeitung* Csáky a németellenes izgatás ellen című cikkében azt írta, hogy „a láthatóan zsidó és legitimista oldalról támasztott németellenes izgatási hullám, amely többek között a hivatalnoki karban osztogatott és a legitimista Lajos Iván pécsi egyetemi docens által írt röpiratban is kifejezésre jutott, arra készítette Csáky gróf külügyminisztert, hogy nyilatkozatot adjon, amelyben határozottan elítéli ezeket az említett mesterkedéseket”.³¹

Diplomáciatörténeti szempontból Lajos Iván könyvének reális súlyát Pritz Pál a következőképpen fogalmazza meg: „Lajos Ivánnak tehát – munkája nagy visszhangja ellenére – nem sikerült a magyar külpolitikát letéríteni (ahogy számtalan alkalommal ő fogalmazta) az egyoldalú németbarát orientáció útjáról. Cselekedete nem sikerülhetett, hiszen sem a nemzetközi kapcsolatok, sem benne a magyar külpolitika nem úgy festett, ahogy azt Lajos Iván számos írásában ábrázolta, s minden bizonnyal nagy belső meggyőződéssel maga is hitte. [...] Lajos Iván 1939-ben fontos cselekedetet hajtott végre a Szürke könyv megírásával, segítséget nyújtott annak láttatásában, hogy Németország, ha nagy, többfrontos háborúba keveredik, azt nem nyerheti meg. Figyelmeztetésének erejét ugyanakkor számos tényező erősen korlátozta. Korlátozta elsősorban a magyar külpolitika természete és célrendszere, hiszen az akkori Magyarország egyfelől nem kívánta a nemzetiszocializmus győzelmét, másfelől – a területi revízió okán – kimondottan érdekelt volt abban, hogy Németország ne vereséggel zárja a majdani nagy háborút.”³²

²⁹ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93700010.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextrarams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221937%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TV0%2522%7D> (Letöltve: 2018. június 10.)

³⁰ PRITZ 2007. 281.

³¹ <http://adatbazisonline.hu/adatbazis/magyar-tavirati-iroda/adatlap/133721?page=7&search=%20lajos%20iv%C3%A1n> (Letöltve: 2017. október 10.)

³² PRITZ 2007. 282–283.

Lajos Ivánt a német megszállás után azonnal – március 26-án – Mauthausenbe hurcolták, ahonnan 1945 júniusában tért vissza. Jóslata beteljesedett. Nem lett villámháború, Németország ismét vereséggel került ki a „második világhétségéből”. Magyarország helyzete azonban tragikus volt. Nem pusztán Németország oldalán fejezte be ismét vesztesen a háborút, hanem elvesztette nemzeti vagyonának 40%-át. Ilyen rövid idő alatt az ország ilyen mértékű pusztulást történelme során még sohasem élt át. Lajos Ivánt – látva a háború okozta károkat – azonban nem töltötte el elégedettség, azaz hogy ő már 1939-ben erre figyelmeztetett. Még 1945-ben megírta a *Szót kérek! A Szürke könyv mérlege* című röpiratát. Benne magát „szomorú Cassandrának” nevezte. Ebben a rövid írásában is az 1939-es könyvének az értékét méltatja, amikor azzal érvel, hogy könyve a háború előtt növelte Magyarország tekintélyét a nyugati világban. A „Lajos Iván-szellem” megfogalmazásával azokra utal, akik németellenes állásponton voltak a háború során. Az események szerinte igazolták állításainak valóságtartalmát. Megismétli korábbi véleményének alapelemeit: „...egy olyan háborúban, melyben nem ellenfeleinek egyikével vagy másikával, hanem egy egész koalícióval kerül szembe. Állítottam, hogy a koalíciót Blitzkrieggel le nem győzi, a hosszú háborút pedig el fogja veszíteni. [...] Soha nem állítottam azonban, hogy a német vereség gyorsan bekövetkezik. [...] Ha a háború hosszúra nyúlik, úgy nem az a fontos, hogy egy állam hány repülőgéppel vagy tankkal indul a háborúba, hanem, hogy hányal fejezi be.”³³

Magyarországra történő visszatérése után egy évig osztálytanácsos volt a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban.³⁴ Legitimista nézeteit továbbra is nyíltan hangoztatta, nem ismerve fel annak abszurditását és veszélyeit a szovjet megszállás közepette. A szovjet hatságok letartóztatták és elhurcolták 1946 júniusában. Hivatalosan a Szovjetunióban kémkedés és angol hírszerzőkkel való kapcsolattartás vádjával 15 évi munkatáborra ítélték. Egy kazahsztáni lágerben, Tartagulban halt meg 1949. szeptember 10-én. 1997-ben rehabilitálták. 2002-ben a szoborállításkor még nem lehetett pontosan tudni halálának pontos helyét és idejét, ezért is szerepel a tiszteletére emelt szobron kérdőjellel elhalálozásának ideje.

Régiókban az elmúlt évtizedekben – különösen a XX. században – számos „epizód szereplő” vált naggyá, akarata ellenére is. Az értelmiség, az írástudók valószínűleg azért, mert ismeretlenül is követni akarták Lajos Iván könyvének első fejezetében megfogalmazottakat: „Mindenki felelős!”

³³ LAJOS IVÁN (1945): *Szót kérek! A „Szürke könyv” mérlege*. Budapest. 7–8.

³⁴ 1945. július 6-i kinevezéséről lásd: <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/magyar-tavirati-iroda/adatlap/127278?page=21&search=%20lajos%20iv%C3%A1n> (Letöltve: 2010. október 10.)